

Merete Wiberg

Moralsk opdragelse

Pligtens begreb i Grue-Sørensens tænkning

Abstract

[English title: Moral education: The concept of duty in the educational thinking of the Danish philosopher Knud Grue-Sørensen]

The paper explores the concept of duty in the moral philosophy of the Danish educational philosopher Knud Grue-Sørensen. The aim is to discuss how Grue-Sørensen's view on duty might contribute to answering the question of what the content of moral education should be. Grue-Sørensen is inspired by the German philosopher Immanuel Kant, but even though he in his prize dissertation from 1937 addresses the possibility of objective morality, he adopts a more pragmatic approach regarding what it means to do one's duty. In an actual Danish daily life context, the concept of duty has lost its moral meaning and decayed into a matter of domestic duties such as cleaning and dishwashing. Grue-Sørensen's view on duty in an educational context might contribute to revitalizing the concept in a more pragmatic sense, which is useful for teachers, social educators, children, and parents.

Keywords

moral education, duty, Danish philosophy, K. Grue-Sørensen

Indledning

Moralsk opdragelse omfatter ifølge Grue-Sørensen "den side af opdragelsen, som går ud på at udvikle og danne de opvoksende individer i moralsk henseende."¹ Det helt grundlæggende spørgsmål i den sammenhæng er, hvad indholdet af en moralsk opdragelse skal være? Hvad er det, som børn skal kunne mestre, for at de kan betegnes som moralske aktører? Grue-Sørensen peger på, at børn skal udvikle moralske forestillinger og begreber, men at det naturligvis også er vigtigt, hvordan deres moralforståelse viser sig i deres opførelse og handlinger. I opslaget 'Moralsk opdragelse' i bogen *Almen Pædagogik*² fra 1974 indkredser Grue-Sørensen sin forståelse af moralsk opdragelse, mens han i bogen *Vor Tids moralskepticisme*³ fra 1937 argumenterer for en objektiv moral med pligten som omdrejningspunktet for moralen. Det er begrænset, hvor meget han i sidstnævnte bog kommer ind på moralsk

1 Knud Grue-Sørensen, *Almen Pædagogik* (København: Gjøellerup, 1974), 228.

2 Ibid., s. 228-234.

3 Knud Grue-Sørensen, *Vor Tids Moralskepticisme* (København: H. Hagerup, 1937).

Merete Wiberg, Aarhus Universitet, Danmark
e-mail: wiberg@edu.au.dk

Studier i Pædagogisk Filosofi | <https://tidsskrift.dk/spf/index> | ISSN nr. 22449140

Årgang 7 | Nr. 1 | 2018 | side 46-54

opdragelse, men i og med det fokus, han har på pligtens begreb, som også er centralt i det senere opslag, danner disse to tekster et vigtigt udgangspunkt for at forstå Grue-Sørensens syn på pligtens rolle i moralsk opdragelse. Tydeligvis er Grue-Sørensen inspireret af den tyske filosof Immanuel Kant og dennes syn på pligtens begreb, men samtidig er Grue-Sørensen klart mere pragmatisk i sit syn på, hvad det vil sige at gøre sin pligt. Artiklens ærinde er på den ene side at undersøge, hvordan Grue-Sørensen forstår og argumenterer for pligtens begreb og på den anden side at diskutere, hvorvidt hans syn på pligtbegrebet kan bidrage til besvarelse af spørgsmålet om, hvad indholdet i moralsk opdragelse skal være. I en aktuell kontekst er det yderst relevant at diskutere, hvorvidt vi har brug for et stærkt pligtbegreb i opdragelse og uddannelse. Pligtbegrebet har i en dansk sammenhæng tilsyneladende mistet sin betydning som moralsk begreb og er henfaldet til at handle om huslige pligter. Men spørgsmålet er, hvordan et pligtbegreb, som det udfoldes af Grue-Sørensen kan aktualiseres i en nutidig opdragelseskontekst, hvor diskussionen ofte blot handler om, hvorvidt det er forældrene eller lærerne og pædagogerne, der skal opdrage. I og med at børn tilbringer en stor del af deres liv i institutioner, så må det vigtige spørgsmål i stedet være, hvad indholdet af opdragelsen skal være. Grue-Sørensens syn på pligtens begreb er et vigtigt bidrag til denne diskussion i krydsfeltet mellem forældres og institutionernes opdragelsesansvar.

Moralskepticismen

Anledningen til bogen *Vor Tids moralskepticisme* var en prisopgave med følgende spørgsmål: 'Kan der i vor Tid opstilles en objektiv Moral, og hvorpaa kan denne i saa Fald grundes?'.⁴ Grue-Sørensen fik en 2. præmie i sit forsøg på at besvare dette ikke helt enkle spørgsmål. Prisopgaven afspejler en tidsperiode, hvor moralskepticisme var udbredt. Inden for moralens område florerede positivistisk inspirerede positioner som emotivisme, hvor blandt andre Ayer i 1936 fremførte, at moralske udsagn blot var et slags følelsesudbrud i og med, at de ikke kunne verificeres.⁵ Også i Danmark var der en diskussion af moralens status i det videnskabelige landskab.

Moralskepticismen har ifølge Grue-Sørensen mange udspring, hvilke han opsummerer i, hvad han betegner som 4 faktorer:

"1. Betydelige Forskeres Autoritet. 2. Udbredelsen af en materialistisk-økonomisk Historieopfattelse, 3. Paastanden om Vurderingers gennemgaaende Subjektivitet, illustreret ved de sanselige og æstetiske Smagsdomme, og 4. Historiens og Sociologiens Vidnesbyrd om Sædernes og de moralske Anskuelsers modstridende Mangfoldighed. Har saa at sige udefra nedbrudt Tiltroen til, at der findes en Moral, som er til at lide paa, at der gives et bestemt System af moralske Domme, der ved deres Sandhed er alle andre overlegne."⁶

4 Ibid. Se også Alexander von Oettingens doktorafhandling, *Pædagogisk filosofi som reflekteret omgang med pædagogiske antinomier – perspektivering af K. Grue-Sørensen Filosofiske Pædagogik* (Århus: Klim, 2006), 73-74.

5 Alfred J. Ayer, *Language Truth and Logic* (New York: Dover Publications, INC., 1952 [1936]), chapt. VI.

6 Knud Grue-Sørensen, *Vor Tids Moralskepticisme* (København: H. Hagerup, 1937), 18.

De 4 punkter, der kan virke som lidt spredt fægtning, tilhører forskellige kategorier, der både dækker magtforhold inden for forskningen samt indflydelsesrige positioner. Grue-Sørensen argumenterer imod disse positioner med især én grundlæggende pointe, at uanset, hvor meget moralskepticisme forfægtes, så undgår de forskellige positioner ikke alligevel at hævde mere universelle principper vedrørende ønskværdige menneskelige vilkår. Eksempelvis har marxismen, ifølge Grue-Sørensen, til trods for sit forsøg på at pege på de materielle og sociale faktoreres betydning for det herskende moralsyn, alligevel standarder, der viser sig ved 'moralsk forargelse'⁷ over ulighed i godernes fordeling. Grue-Sørensens argumentation kan her betegnes som et forsøg på at vise den indre modsigelse i at hævde, at der ikke findes moralske principper og standarder. Men er dette i bund og grund et godt argument mod moralskepticisme? Umiddelbart nej, idet forargelsen ikke i sig selv er en garanti for et grundlæggende princip, men anerkender man, at relativisme kun giver mening, hvis der er noget, der står fast, så har Grue-Sørensen fat i noget væsentligt, der løbende har været argumenteret for gennem filosofihistorien, f.eks. i Platons filosofi. Grue-Sørensens ærinde er gennem sin kritik af de relativistiske positioner at argumentere for, at moralen står på en mere sikker grund. Der må ifølge Grue-Sørensen være noget, som vi med en vis sikkerhed kan sige om moralen og dens indhold. Det er dette 'noget', som han kredser om i bogen, og hvor især pligtbegrebet kommer til at stå centralt.

Et gennemgående træk i hans argumentation er som nævnt, at der påviseligt opstår en modsigelse, når tilsyneladende skepticister trods alt alligevel forfægter et menneskelighedsideal. Et eksempel herpå, som Grue-Sørensen fremhæver, er utilitaristen J.S. Mill, der som bekendt forfægter en position, hvor lykke og nytte sætter standarden for moralen. I og med at nytte er relativ i forhold til hvem og hvad der skal gavnnes, så bliver moralen ifølge Grue-Sørensen det også. Men som Grue-Sørensen påpeger, så gør Mill sig skyldig i en alvorlig fejlslutning, idet man ikke kan slutte, at det alle stræber efter også er eftertragtelsesværdigt.⁸ I det hele taget er der et grundlæggende problem ved at forstå det eftertragtelsesværdige ud fra en skepticistisk position. Går man til Mill selv, så viser det sig, at Mill klart har standarder, idet han i bogen *Utilitarianism* hævder, at menneskers præferencer må være på et andet niveau end dyrs: "Human beings have faculties more elevated than the animal appetites, and when once made conscious of them, do not regard anything as happiness which does not include their gratification".⁹ Således har Grue-Sørensen ret i, at Mill indirekte hævder et ideal om menneskelighed, der ikke blot kan reduceres til nytte. Og det er netop dette ideal om menneskelighed, som er gennemgående i Grue-Sørensens argumentation. Det viser sig umuligt for ham at påvise moralens objektivitet, men samtidig umuligt ikke at antage, at der må være noget universelt menneskeligt, som er grundlag for moralen. Pligtens begreb og menneskets pligtbevidsthed bliver det arkimediske punkt.

7 Ibid., 9.

8 Ibid., 19.

9 John Stuart Mill, *On Liberty, Utilitarianism, and Other Essays* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 122.

Grue-Sørensens syn på pligtens begreb

Grue-Sørensen forstår som nævnt pligten som moralens grundbegreb,¹⁰ og han anser pligten som så grundlæggende, at han sammenligner oplevelsen af denne med Kants anskuelserformer: "Pligten er den Form, hvorunder Moral er givet; og dette at opleve Pligt er noget lige saa uafledeligt i den menneskelige Eksistens som at opleve Tingenes rumslige og tidslige Udstrækning".¹¹ Ud over denne tydelige henvisning til Kant, understøtter Grue-Sørensen tillige sit argument med at hævde, at menneskelige handlinger er underlagt værdilove, der viser sig som værdinødvendighed.¹² Der kan her trækkes paralleller til Kants sammenstilling af naturens love med fornuftens love,¹³ men selvom Grue-Sørensen taler om værdilove, så går han ikke ind i Kants analyse og argumentation vedrørende fornuften som kilde til en universel morallov. Derimod gør han brug af eksempler, der peger på menneskets intuitive forståelse og oplevelse af, hvad der bør gøres. Interessant er det, at Grue-Sørensen beskriver menneskets intuitive fornemmelse af 'at skulle' som en moralsk oplevelse: "At skulle er den moralske Oplevelse par excellence, selve Moralens Form. I denne form er det moralske givet paa en lignende fundamental og uafledelig Maade, som Yderverdenen er givet for os i tid og rum".¹⁴ Her nærmer Grue-Sørensen sig en fænomenologisk analyse af den moralske pligt, idet denne, hvis man tager ham på ordet, viser sig som en *oplevelse* af en skullen. Muligvis er det at overfortolke Grue-Sørensen, men det siger også noget om utydeligheden i hans argumentation. På den ene side taler han om værdierkendelse, mens han på den anden side taler om en oplevelse af en skullen.¹⁵ Således demonstrer han både en rationalistisk og en version af en fænomenologisk tilgang til menneskets adgang til den moralske værdilov.¹⁶ Forfølger man en fænomenologisk dimension hos Grue-Sørensen, så kunne man hævde, at han måske i højere grad skulle afdække, hvordan denne 'skullen' viser sig i den menneskelige erfaring og handling.¹⁷

10 Knud Grue-Sørensen, *Vor Tids Moralskepticisme* (København: H. Hagerup, 1937), 124.

11 Ibid., 113.

12 Ibid., 97.

13 "Ein jedes Ding der Natur wirkt nach Gesetzen. Nur ein vernünftiges Wesen hat das Vermögen, nach der Vorstellung der Gesetze, d.i. nach Prinzipien, zu handeln, oder einen Willen. Da zur Ableitung der Handlungen von Gesetzen Vernunft erfordert wird, so ist der Wille nichts anders, als praktische Vernunft. (Immanuel Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (Hamburg: Verlag von Felix Meiner, 1965), 32. Se endvidere Alexander von Oettingens doktorafhandling, *Pædagogisk filosofi som reflekteret omgang med pædagogiske antinomier – perspektivering af K. Grue-Sørensen Filosofiske Pædagogik* (Århus: Klim, 2006), 88.

14 Knud Grue-Sørensen, *Vor Tids Moralskepticisme* (København: H. Hagerup, 1937), 98.

15 Ibid., 99.

16 At operere med oplevelse eller erfaring af moralske værdier ses hos Grue-Sørensens samtidige Nikolai Hartmann (N. Hartmann, *Ethik* (Berlin: Walter De Gruyter & Co, 1949 [1925])), der både var stærkt inspireret af Kants moral filosofi, men også i opposition til denne med sin fænomenologisk inspirerede materiale værdifilosofi.

17 Kant bruger begrebet om agtelse til at håndtere spørgsmålet om, hvordan følelser virker ind på menneskers moralske handlinger, idet han hævder, at agtelse er en særlig slags følelse, der ikke stammer fra noget ydre, men netop fra fornuften. Kants argumentation er omdiskuteret, men den demonstrerer et forklaringsproblem vedrørende følelsernes rolle i menneskers moralske handlinger (Immanuel Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (Hamburg: Verlag von Felix Meiner, 1965), 19-20). Grue-Sørensen sammenstiller menneskets følelse af, at det skal opfylde moralloven med dette at skulle: "Nej, vi føler, at det staar til os at sørge for, at Værdiloven opfyldes. Det er dette, der kaldes at skulle, og deri ligger altsaa to Ting: 1) Erkendelse af en bestemt Handlemaades Værdifortrin frem for

Når det kommer til spørgsmålet om, hvordan pligten er tilstede eller viser sig i mennesket, opererer Grue-Sørensens med fænomenet 'pligtbevidsthed'. Han beskriver denne som, at det er 'Sansen for et Imperativ uden Imperator'.¹⁸ Pligt skal ikke forveksles med lydighed og et menneskes moralitet "maales ikke ved, at det meget ofte handler moralsk, for det beror på Omstændighederne, hvor tit der bliver Anledning dertil; men den beror paa, om Mennesket virkelig er beredt til pligtopfyldelse, når Anledningen er der".¹⁹ Det er i dette udogmatiske og ikke-relativistiske lys, at moralsk opdragelse ifølge Grue-Sørensen skal forstås og praktiseres. Det er også den forbindelse, at Grue-Sørensen selv gør opmærksom på, hvordan hans moraltænkning adskiller sig fra Kant.

Grue-Sørensens pragmatiske moralsyn

Grue-Sørensen er klart inspireret af Kants pligtbegreb, men som nævnt er Grue-Sørensen langt mere pragmatisk i sin forståelse af, hvornår mennesker skal følge pligten. 'Pragmatisk' skal i denne sammenhæng ses i modsætning til altid at handle ifølge et princip. Grue-Sørensen beskriver det selv således, at hans 'korrektur' til Kant handler om anvendelsen af pligtbegrebet: "Den Korrektur, der kan være Tale om at anbringe, gælder ikke saa meget Begrebet selv som dets Anvendelse i den moralske Vurdering".²⁰ Ifølge Grue-Sørensen vil Kant hævde, at alle de handlinger, som ikke følger pligtens begreb eller pligtbevidstheden, er umoralske. Dvs. at mennesket for at være moralsk konstant skal handle af pligt. Men, argumenterer Grue-Sørensen, så er dette ikke en rimelig måde at håndtere pligtbegrebet. Ifølge Grue-Sørensen skal man ikke vurdere mennesker på, hvorvidt de hele tiden handler af pligt, men på, hvorvidt de har en beredvillighed til pligtopfyldelse, når det er relevant:

"Derimod er der naturligvis ikke noget umoralsk i, at man overvejer, om en given Handling nu virkelig er éns Pligt, og derved undertiden kommer til det Resultat, at den ikke er det. Den kan den enkelte kun afgøre med sig selv og under den Forudsætning, at han er fuldt oprigtig over for sig selv. Det er Beredvilligheden til Pligtopfyldelse under alle Omstændigheder, som kræver det, og ikke Hyppigheden af de faktisk udførte Pligthandlinger, der er afgørende."²¹

Hvis man skal pege på det interessante bidrag i Grue-Sørensens moraltænkning, så er det netop dennes pragmatiske transformation af Kants pligtbegreb. Grue-Sørensen beskylder

andre mulige Handlinger, 2) en Oplevelse af, at denne Erkendelse er forbindende for vor Vilje, at man er forpligtet til netop denne Handling. Som Følge heraf kaldes denne Erkendelse ogsaa praktisk Erkendelse." (Knud Grue-Sørensen, *Vor Tids Moralskepticisme* (København: H. Hagerup, 1937), 99. Han omtaler endvidere følelsen af at skulle som en 'Appel til vor vilje' (ibid., 99). Opsamlende kan det siges at både Kant og Grue-Sørensen forsøger at indskrive en følelsesdimension i moralen ved at hævde en særlig slags motiverende følelse, der er knyttet til erkendelsen af moralsk handlen.

18 Knud Grue-Sørensen, *Almen Pædagogik* (København: Gjellerup, 1974), 230.

19 Knud Grue-Sørensen, *Vor Tids Moralskepticisme* (København: H. Hagerup, 1937, 127-128.

20 Ibid., 127.

21 Ibid., 128.

i den sammenhæng Kant for moralisme, og åbner en dør for, at handlinger, der er udført af tilbøjelighed, ikke nødvendigvis er umoralske.²² Man kan naturligvis diskutere, om han egentlig er uenig med Kant i denne åbning, i og med at Kant ikke ville sige, at alle handlinger, der er udført ud fra tilbøjelighed er umoralske, blot er de ikke moralske i og med prøvestenen og kriteriet for moral er fraværet af følelser og tilbøjeligheder som motivation for handling.²³ Men tilsyneladende er Grue-Sørensens budskab, at også handlinger, der er udført ud fra tilbøjeligheder, kan være moralske. Heri viser sig en væsentlig forskel mellem Kant og Grue-Sørensen. Det er også denne transformation, som gør, at Grue-Sørensens pligtforståelse kan vise sig anvendelig i en pædagogisk sammenhæng. For kan man forlange, at børn og unge mennesker hele tiden skal tænke på og handle efter, hvad der er deres pligt? Grue-Sørensens begreb om 'beredvillighed', når omstændighederne kræver det, kan vise sig mere realistisk end den altid potentielt knugende fornemmelse af ikke at opfylde sin pligt. Samtidig risikerer Grue-Sørensen, at hans moralske tænkning bliver mindre markant og konsekvent. Dette viser sig i følgende eksempel, hvor Grue-Sørensen overvejer, hvorvidt det på noget tidspunkt kan være rimeligt at slå et andet menneske ihjel:

"Ser man en samvittighedsløs Forbryder, som staar i Begreb med paa bestialsk Maade at dræbe et eller flere uskyldige Mennesker, og man kun kan hindre ham deri ved at tage hans Liv, er det maalt efter den øverste Morallov Pligt at dræbe ham, da skal man altsaa ihjelslaa."²⁴

At det faktisk kan retfærdiggøres ud fra, hvad Grue-Sørensen kalder den øverste morallov, idet han henviser til 'Lighedsloven',²⁵ viser, hvordan han adskiller sig fra Kants moralfilosofi. Det er naturligvis at sætte tingene på spidsen, men eksemplet er klassisk, og løsningen ville aldrig blive accepteret af en ægte kantianer, idet denne ikke ville acceptere at krænke et menneskeliv, og derfor ikke indskrive det som en mulighed i en moralfilosofi. Således risikerer Grue-Sørensens pragmatisme at vælte det helt grundlæggende principielle i den kantianske moralfilosofi.

Hvad der her kan konstateres er, at Grue-Sørensen i sin moralfilosofi forsøger at forstå pligten både kontekstuel og principielt. Samtidig er det interessant, at han i sin afhandling ikke nævner en filosof som Aristoteles og dennes begreb om *phronesis* eller, at han heller ikke kommer omkring Kants begreb om dømmekraft. I stedet skubber han til Kants pligtbegreb, idet han indfører ideen om beredvillighed samt muligheden for at overskride principfastheden, hvis konteksten byder det.

Samtidig skal Grue-Sørensen krediteres for at gentænke Kants pligtbegreb med henblik på at undgå moralisme. Et yderligere eksempel herpå er hans diskussion af altruisme. Skal mennesket konstant være godt og kun handle til gavn for andre? Svaret på dette spørgs-

22 Ibid., 127.

23 Se f.eks. Immanuel Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (Hamburg: Verlag von Felix Meiner, 1965), 16.

24 Ibid., 154.

25 Ibid., 154.

mål kunne være, at denne type af godhed ville være kriteriet på at være et moralsk godt menneske. Men her korrigerer Grue-Sørensen endnu engang med en række pragmatiske betragtninger. Hvis man f.eks. forestillede sig, at alle mennesker kun var altruistiske, så ville opretholdelsen af det enkelte menneske umuliggøres. Han bringer et eksempel fra filosofen Leonard Nelson, der omhandler en legende om munken Makarius, der sammen med sine klosterbrødre var ved at dø af sult og tørst i ørkenen. En ven sendte munken en vindruer, men fordi alle klosterbrødrene var konsekvent altruistiske, så kunne ingen af dem spise vindruen. Brødrene sendte vindruen rundt og rundt i kredsen, og til sidst endte vindruen med at indtørre og ikke blive spist.²⁶ Igen demonstrerer Grue-Sørensen et pragmatisk udgangspunkt. Det kan ikke lade sig gøre at være menneske, og kun være altruist eller kun hele tiden at være pligttopfyldende. Hvis man er konsekvent altruist, så risikerer man at dø af det og, hvis man hele tiden kun er pligttopfyldende, så ender man med at leve et moralistisk liv. Hertil kan man tilføje, at mennesker også risikerer at leve et overkontrolleret liv, hvilket i dag f.eks. ses blandt de såkaldte 12-tals-drenge og -piger.²⁷ Grue-Sørensen har tydeligvis blik for det levede liv, og for at moralen ikke behøver at spille hovedrollen, men at denne netop skal træde til som beredvillighed i de relevante situationer.

Grue-Sørensens syn på pligtens rolle i en moralsk opdragelsessammenhæng

I *Almen Pædagogik* skriver Grue-Sørensen følgende:

“...bevidstheden om pligt opstår i forbindelse med konkrete opførelseskrav med en særlig motivering, først og fremmest med den motivering, at sådan er det rigtigt at handle, sådan skal man handle, ikke fordi det er det klogeste og i ens egen sande interesse...men fordi det har en egen rigtighed, som gør det umiddelbart påbudt (hvad Kant kaldte *Gebote der Sittlichkeit*, moralske bud).”²⁸

Når det kommer til moralsk opdragelse, så spiller pligten den samme rolle, som den gør i prisopgaven om moralskepticisme. Således har pligtbegrebet en central rolle i forklaringen af, hvad moralsk opdragelse er. Hvis man skal forklare børn, hvad pligten er, så kan man med Grue-Sørensen sige til dem, at pligt er “...det, man skal, hvad enten man har lyst eller ej.”²⁹ Pligten bliver her en skullen, som trænger sig på. Alexander von Oettingen har en god pointe, når han skal forklare, hvordan Grue-Sørensens forstår sammenhængen mellem etik

26 Ibid., 103.

27 Se f.eks. Politiken 20.maj 2015, <https://politiken.dk/indland/uddannelse/art5577077/12-tals-piger-kn%C3%A6kker-p%C3%A5-universitetet> (tilgået oktober 2018).

28 Knud Grue-Sørensen, *Almen Pædagogik* (København: Gjøellerup, 1974), 229.

29 Ibid., 229.

og pædagogik, idet han beskriver det moralske som en "uafviselig opgave"³⁰ for mennesket. Det kræver en fortolkning at finde sammenhængen mellem moral og pædagogik hos Grue-Sørensen, og von Oettingen må da også i sin afhandling anvende forskellige greb, når han skal vise koblingen. Et er disse er at beskrive Grue-Sørensens syn på moral som en livsopgave og et livseksperiment.³¹ I og med, at Grue-Sørensen afviser belæring og moralisering, og i det hele taget tager afstand fra at forstå moral som et spørgsmål om lydighed i forhold til fastsatte bud og regler, så virker det som et rimeligt bud at forstå moralsk opdragelse som netop en opgave, der udmønter sig i eksperimenter, afprøvning og udkast. Von Oettingen beskriver det således:

"Når menneskeheden står over for en "uafviselig Opgave", nemlig at underbygge en etisk gyldighed med grunde, er denne refleksionsproces også et pædagogisk anliggende. En menneskelig opgave eller eksperiment, der i en pædagogisk betydning konkretiseres i menneskets Bildsamkeit; at det produktivt kan forme sin tilværelse. At det således ikke bare *modtager* sin etiske bestemmelse, men at det produktivt i den pædagogiske praksis først lærer at udkaste og konkretisere sin etiske handlen. Først her åbnes op for en forståelse af pædagogik, der normativt ikke skal bekræfte en eller anden ønskelig tilstand af etisk, politisk, religiøs, social eller anden art, men derimod skal udgøre en integreret del af det humane livseksperiment, som Grue-Sørensen i afhandlingen med et kantiansk udtryk benævner som *menneskehed*."³²

Følger man denne fortolkning, så kan man spørge, hvad der sker med pligten? Det er jo netop denne som Grue-Sørensen forsvarer både i prisopgaven og i opslaget om moralsk opdragelse. Hvordan både hævde, at pligten er det helt afgørende omdrejningspunkt, samtidig med at det er umuligt at give den et indhold eller en form, som f.eks. Kants kategoriske imperativ? Kan moralen både have en sikker grund i pligten og pligtbevidstheden samtidig med, at den består i kontekstfølsomme udkast og eksperimenter? Det kan virke svært at få det hele til at hænge sammen, og pligten som den sikre grund forbliver da også et postulat, men måske et nødvendigt postulat. Nødvendige postulater er set før, bl.a. hos Kant, og generelt i videnskabeligt arbejde inden for alle områder, idet udgangspunktet for et argument eller eksperiment ofte må bygge på et postulat.

Opdragelse til moral skal ifølge Grue-Sørensen hverken være belæring eller moralisering, men noget, der læres gennem erfaring og handling. At mennesker fra barn til voksen gennemgår en moralsk udvikling beskrives af Jean Piaget, og Grue-Sørensen henviser da også i sit opslag om moralsk opdragelse til Piaget.³³ Velkendt er det, at Piaget beskriver en udvikling, hvor børn efterhånden får en mere universel forståelse af moral, dvs. at børn efterhånden opnår en forståelse for de mere principielle grunde til f.eks. ikke at måtte lyve

30 Alexander von Oettingen, *Pædagogisk filosofi som reflekteret omgang med pædagogiske antinomier – perspektivering af K. Grue-Sørensen Filosofiske Pædagogik* (Århus: Klim, 2006), 92.

31 *Ibid.*, 92.

32 *Ibid.*, 94.

33 Knud Grue-Sørensen, *Almen Pædagogik* (København: Gjøellerup, 1974), 230.

eller stjæle. Helt små børn derimod forstår regler og normer meget konkret, og ifølge Piaget alene ud fra deres eget perspektiv. Piagets udgangspunkt er således, at den mere universelle moralforståelse er et spørgsmål om kognitiv udvikling kombineret med erfaring og modning. Piaget, og senere Lawrence Kohlberg³⁴ byggede deres teorier på en kombination af Kants tænkning og egne empiriske undersøgelser. Hvorvidt dette giver moralen og pligtbegrebet en sikker grund er stadig til diskussion.

Det problem, som Grue-Sørensen efterlader sin læser med, er spørgsmålet om, hvordan påstanden om eksistensen af menneskets pligtbevidsthed kan godtgøres. Ingen steder giver Grue-Sørensen overbevisende grunde hertil. Grue-Sørensen gør da også selv opmærksom på, at han har opgivet at bevise, hvorvidt den moralske bevidsthed er et faktum, idet han skriver følgende: "Den moralske Bevidsthed maa tages som et Faktum, hvis Væsen man kan trænge ind i, men som man ikke kan begrunde. Da der ikke er noget tillokkende ved at forsøge paa at besvare Spørgsmaal, som ikke kan besvares, skal problemet ikke forfølges videre".³⁵

Afslutning: Grue-Sørensens bidrag

Hvis man forventede, at Grue-Sørensen i sin afhandling har godtgjort for menneskets moralbevidsthed og argumenteret imod moralskepticisme, så bliver man skuffet. Ser man derimod på, hvordan han bidrager til at koble en forståelse af pligt til moralsk opdragelse, så yder han et interessant og relevant bidrag med sit begreb om beredvillighed når omstændighederne kræver det. Det er ideen om, at det er beredvilligheden til at gøre sin pligt, der er det væsentlige, der står tilbage efter læsningen af Grue-Sørensens bidrag til såvel moralfilosofi som moralsk opdragelse. Således bidrager Grue-Sørensen til et afbalanceret syn på pligt i en pædagogisk sammenhæng. Børn skal ikke tynges til jorden af pligten, men de skal lære, at der er situationer, der kræver at de er beredvillige til at handle af pligt. Hvorvidt pligtbegrebet kan klare sig uden principfasthed eller om det kan klare sig uden et mere udbygget begreb om kritik³⁶ må stå tilbage til en videre diskussion.

34 J. Piaget, *The Moral Judgement of the Child* (New York: Free Press paperbacks, 1997); L. Kohlberg, *The philosophy of Moral Development: Essays on Moral Development*, volume 1 (San Francisco: Harper & Row, 1981)

35 Knud Grue-Sørensen, *Vor Tids Moralskepticisme* (København: H. Hagerup, 1937), 139.

36 Her skal bemærkes at Grue-Sørensen har beskæftiget sig med kritikens funktion i pædagogikken i: K. Grue-Sørensen, Om opdragelse til kritik. Nogle kritiske betragtninger. *Pædagogik*, Årg. 3, nr. 2, 1973: 9-25.